

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Сидоренко Ольги Юріївни
«Мілітарний дискурс української прози
початку ХХІ сторіччя»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 035 Філологія

1. Актуальність обраної теми дослідження та її зв'язок з планами та напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними планами та галузевими науковими програмами.

Дисертація присвячена надзвичайно актуальній на сьогодні темі – аналізу та систематизації художньо-текстових стратегій мілітарної прози, яка розглядається дисертанткою як особливий тип дискурсу сучасної української літератури. З огляду на те, що наразі ще не створено цілісних системних досліджень сучасного мілітарного дискурсу російсько-української війни, розглянутого в процесі його становлення й історичної тяглості від літератури Майданів до творів періоду повномасштабного вторгнення, праця Ольги Сидоренко закладає засади такого вивчення художнього й публіцистичного матеріалу. Особливої актуальності роботі надає використання сучасної методології дослідження і введення авторкою в науковий обіг щойно виданих літературних творів періоду повномасштабного вторгнення.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і наукова новизна.

Усі тези й висновки дисертації Ольги Сидоренко є цілком обґрунтованими й релевантними, адже при аналізі художнього й публіцистичного матеріалу дисертантка спирається на вповні адекватну теоретико-методологічну базу, зокрема,

обираючи за основний інструментарій свого дослідження сучасну теорію дискурсу, зокрема, основоположні для неї праці Тена ван Дейка, дослідження Мішеля Фуко та Яна Івферсена, і розглядаючи матеріал своїх студій через призму сучасних соціологічних, культурно-історичних, рецептивних, гендерних та наратологічних студій.

При розгляді творів дослідниця спирається на корпус найбільш релевантних для обраної тематики досліджень, зокрема, на праці Ярослава Поліщука, Оксани Пухонської, Ганни Улюри, Марина Рябченко та багатьох інших, і апелює до упорядкованого Ганною Скоріною в рамках проєкту #Книги_про_війну каталогізованого корпусу текстів на тему російсько-української війни.

Авторка дисертації прагне максимально уточнити нюанси терміновживання, надати вичерпні обґрунтування змісту вживаних нею понять і пояснити засади використовуваних класифікацій, демонструє блискучі навички систематизаційної роботи з джерелами.

3. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання.

Теоретичне значення дисертації полягає в застосуванні на матеріалі сучасних художніх творів теорії дискурсу в комбінації з елементами соціологічних, культурно-історичних, рецептивних, гендерних та наратологічних студій, а також у виокремленні дисертанткою текстових стратегій експлікації мілітарної тематики, специфічних для різних жанрових груп творів.

Своє практичне застосування результати дисертаційної роботи можуть отримати при викладанні сучасного періоду історії української літератури в однойменному навчальному курсі, а також спецкурсів і спецсемінарів із відповідної тематики, при написанні студентами курсових робіт, кваліфікаційних робіт бакалавра і магістра, при викладанні української літератури в школі.

4. Зміст та завершеність дослідження.

Структура дисертації цілком адекватна для реалізації поставлених у ній завдань: робота складається зі вступу, чотирьох розділів, кожен із яких містить кілька підрозділів, а третій та четвертий розділи поділяються на підрозділи й пункти, висновків і списку використаних джерел, який нараховує 218 позицій.

У першому підрозділі першого розділу дисертації О. Сидоренко репрезентує теоретико-методологічну базу свого дослідження, зосереджуючись, зокрема, на сутності й етапах становлення теорії дискурсу. Прикметно, що, крім загальновідомих у цій царині праць Тена ван Дейка та Мішеля Фуко, дослідниця включає до засадничих для свого дослідження праць розвідки данського філолога Яна Івферсена, що є доцільним з огляду на поєднання у його працях принципів дискурсології й наратології й потенційну релевантність отриманого в результаті підходу до аналізу літературних текстів. Основними складовими феномену літературно-художнього дискурсу як робочого поняття в дисертації О. Сидоренко називає художні тексти, авторів, реципієнтів, соціальний і літературний контекст (с. 42-43). Другий підрозділ розділу присвячено аналізу й систематизації наукових праць, присвячених феномену мілітарної літератури в сучасному літературознавстві. Розглянувши основні праці, присвячені аналізу явища, й охарактеризувавши етапи розвитку відповідних наукових студій, О. Сидоренко доходить висновку, що мілітарний дискурс нині «все впевненіше та міцніше закріплюється серед інших чільних дискурсивних практик сучасного літературного процесу, пройшовши еволюцію від маргінальної тематики прозових текстів у 2013–2021 роках до чи не єдиної відповідної викликам суворої доби системи художньо-наративних стратегій» (с. 49). Третій підрозділ містить обґрунтування вибору дисертанткою основних підходів («ракурсів»), реалізованих у подальшому дослідженні, – соціологічного, культурно-історичного, рецептивного та наративного. Уважаю, що такий вибір є цілком адекватним меті й завданням дослідження, і що в подальших студіях авторці роботи можна буде приділити увагу

когнітивній наратології як методології дослідження, яка поєднує в собі засади, як мінімум, двох останніх із низки названих «ракурсів». Також варто було би згадати про гендерний підхід до художнього матеріалу, до якого дисертантка принагідно вдалася в підрозділі 3.2, і студії травми як інтердисциплінарну методологію, елементи якої послідовно використовуються у всій роботі (наприклад, при апеляції до «великої травми невимовності» в есеях і оповіданнях антології «Воєнного стану» – с. 167).

Надзвичайно важливим як у структурі рецензованого дослідження вважаю матеріал другого розділу дисертації, у якому О. Сидоренко проаналізувала попередню літературну традицію, яка вплинула на формування сучасного феномену мілітарної прози. Побічно торкаючись попередніх жанрово-стильових утворень, які можуть розглядатися як художні попередники аналізованого феномену (лейтенантська проза), дисертантка окремо зупиняється на «майданній» літературі, справедливо розглядаючи її як певний прецедент для сучасної мілітарної прози й відзначаючи відмінність між художніми дискурсами Помаранчевої революції і Революції Гідності, адже другому з них були притаманні особливі стратегічні та ідеологічні установки, зокрема, установки на «фіксацію та акумулювання всіх наявних фактів та суб'єктивних вражень Євромайдану, протистояння гібридній інформаційній війні, культивування пасіонарності, небайдужості, громадянської відповідальності, сприяння встановленню причинно-наслідкових зв'язків циклічності української історії і спроб подолання цього явища» (с. 70). Особливо суттєвим серед ідей згадуваного комплексу видається сформульована у підрозділі 2.2 концепція текстового показу деінфантилізації суспільства у прозі, твореній після Революції Гідності. О. Сидоренко доказово констатує, що ця література засвідчила «символічний перехід від незрілого інфантильного українця до гідного, отже, відповідального, усвідомленого, а відтак сильного й безстрашного» (с. 77). Також, на матеріалі творів «Марта з вулиці Святого Миколая» Дзвінки Матіяш, «Червоні на чорному сліди» Ірини Цілик та багатьох інших, дисертантка демонструє вплив

на читача текстової стратегії показу суб'єктивного сприйняття подій через наратора-очевидця, учасника подій або ж через упізнаваний атрибут-символ зими 2013–2014 років задля творення «правдивого, емоційно наснаженого, фактурного зліпка реальності». Розглядаючи феномен мілітарної прози у підрозділі 2.3, О. Сидоренко відмежовує це явище від воєнної прози (яка охоплює всі тексти, пов'язані з досвідом збройних протистоянь) і виокремлює такі ознаки мілітарної прози, як специфічний спосіб формування наративу, блискавичність реагування на сучасні суспільно-політичні події, строкатість жанрових утворень і особливий характер утілення суспільної реакції і взаємодії тріади автор–критик–читач.

Третій розділ дисертації присвячено дослідженню проблематики й наративних стратегій української мілітарної прози, зокрема, детальному текстуальному аналізу реалізації у творах О. Чупи, В. Рафесенка, К. Калитко та ін. художньої стратегії максимально реалістичного, майже фотографічного відтворення подій перших місяців війни і стратегії показу воєнних реалій через ситуації вибору, перед яким опиняються пересічні, непричетні до збройних дій, люди (підрозділ 3.1); проблематизації гендерних ролей персонажів у романах «Доця» Тамари Горіха Зерня і «Сліди на дорозі» В. Маркуса (підрозділ 3.2).

У фокусі уваги четвертого розділу дисертації – мілітарна проза, створена українськими письменниками в період повномасштабного вторгнення росії в Україну, після 24 лютого 2022 р. На підставі розгляду художнього й публіцистичного дискурсу аналізованого періоду О. Сидоренко доводить ідею спрямованості сучасної мілітарної прози на виконання суспільної функції, будучи зорієнтованою не тільки на фіксацію травматичного досвіду, а «передусім на терапію-омовлення, вербалізацію, спробу викричати біль, проговорити травму всіх постраждалих від війни прямо чи опосередковано» (с. 148). У підрозділі 4.2 розглядаються новітні антології як досвід колективного проживання війни. На матеріалі літературних антологій «Ода до України» (упорядник Еммануель Рубен) й «Воєнний стан» (упорядники – Андрій Любка та Євгенія Лопата) О. Сидоренко розглядає

особливості репрезентованої у творах трансформації в умовах війни архетипу дому та реверсивності опозиції дорослий-дитина. Об'єктом уваги дисертантки у підрозділі 4.3 є втілення мілітарних реалій у літературі для дітей. Особлива увага приділяється текстовій стратегії, яку О. Сидоренко називає «дефаміліаризацією», маючи на увазі наділення позицією наратора неантропологічних сутностей-спостерігачів подій, як-от, Цуцика (в однойменному романі В. Запеки), Котика, Півника й Шафку (в однойменному творі О. Михеда) тощо. За словами дослідниці, література, спрямована на дитячу аудиторію, у тому числі завдяки стратегії дефаміліаризації, допомагає «молодшому поколінню впоратися з травматичною дійсністю, прояснити та розтлумачити закономірність подій, які мають місце у соціальному, громадському, політичному та культурному житті країни, подбати про здатність дітей протистояти численним засобам гібридного впливу на свідомість, запобігти драглистості і непрозорості національної самоідентифікації прийдешніх поколінь» (с. 187).

Можна резюмувати, що ідеї, сформульовані в розділах дисертації О. Сидоренко, підкріплюються адекватною джерельною базою дослідження, ілюстративними прикладами, і є цілком доказовими й обґрунтованими. На окрему відзнаку заслуговує широта охоплення творів у дисертації – авторка дослідження проаналізувала й систематизувала колосальну кількість творів, деякі з яких ніхто до неї не досліджував.

Текстових запозичень без належного посилання в дисертації не виявлено. Дисертаційна робота виконана на високому науковому рівні й відповідає усім вимогам академічної доброчесності.

5. Дискусійні положення, зауваження та пропозиції.

- 1) Безперечна заслуга дисертантки полягає у трактуванні майданної літератури як передвісника і складника художнього дискурсу мілітарної прози, а також «лейтенантської прози» 20 ст. як сутнісно пов'язаного з мілітарною прозою

явища. О. Сидоренко розглянула суттєву кількість зразків майданної прози й переконливо довела її генеалогічний зв'язок із сучасною мілітарною літературою. Однак важливими «штрихами», які увиразнили б згадану ідею спадковості/спорідненості названих явищ, були б залучення до корпусу аналізованих текстів єдиного наразі роману, присвяченого Революції на граніті (яка багато в чому спричинилася до набуття Україною державної незалежності), – «Іван і Феба» Оксани Луцишиної, а також єдиного на сьогодні роману про участь українських («радянських») солдат у військових подіях у Ефіопії 1980-х рр. – «Дорога на Асмару» Сергія Сингаївського.

- 2) У підрозділі 3.2.1 “Бунт жінки в маскулінному просторі війни в романі «Доця» Тамари Горіха Зерня” суб’єктивність і глибокий психологізм оповіді маркуються як суто «жіночі» риси письма. Хотілося би почути детальніше пояснення, в чому саме авторка дисертації вбачає відмінності в текстуальній реалізації цих рис нараторів-протагоністів чоловічої і жіночої статі.

Треба зазначити, що вказане зауваження і питання не знижують наукової цінності роботи, яка є, безперечно, зрілим і оригінальним дослідженням, що збагачує сучасне літературознавство.

6. Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях.

Наукові положення, висновки й рекомендації дисертаційного дослідження викладено у 10 наукових публікаціях, 4 з яких уміщено в наукових фахових виданнях України, 4 – в інших періодичних наукових виданнях (дві зі згаданих публікацій написано у співавторстві), а також тезах 3-х доповідей.

7. Апробація основних результатів дослідження.

Основні положення дисертаційного дослідження апробовано на трьох міжнародних

і двох всеукраїнських наукових заходах (4 конференції і 1 науковий форум), тобто робота має цілком достатню апробацію.

8. Загальний висновок.

З огляду на актуальність обраної теми, новизну отриманих результатів, масштаб проведених досліджень, академічну доброчесність виконання праці, теоретичну й практичну цінність дисертаційна робота Сидоренко Ольги Юріївни «Мілітарний дискурс української прози початку ХХІ сторіччя» цілком відповідає вимогам, передбаченим п. 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент:

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри культурології
та українознавства
Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету

Тетяна ГРЕБЕНЮК

Підпис професора Гребенюк Т.В. засвідчую:

Учений секретар Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету

Олександр АЛЕКСЕЄВ